

Kláster, nebo hrad? Rezidence litomyšlských biskupů v letech 1344–1421, její hypotetická rekonstrukce a klasifikace

Vojtěch Večeře

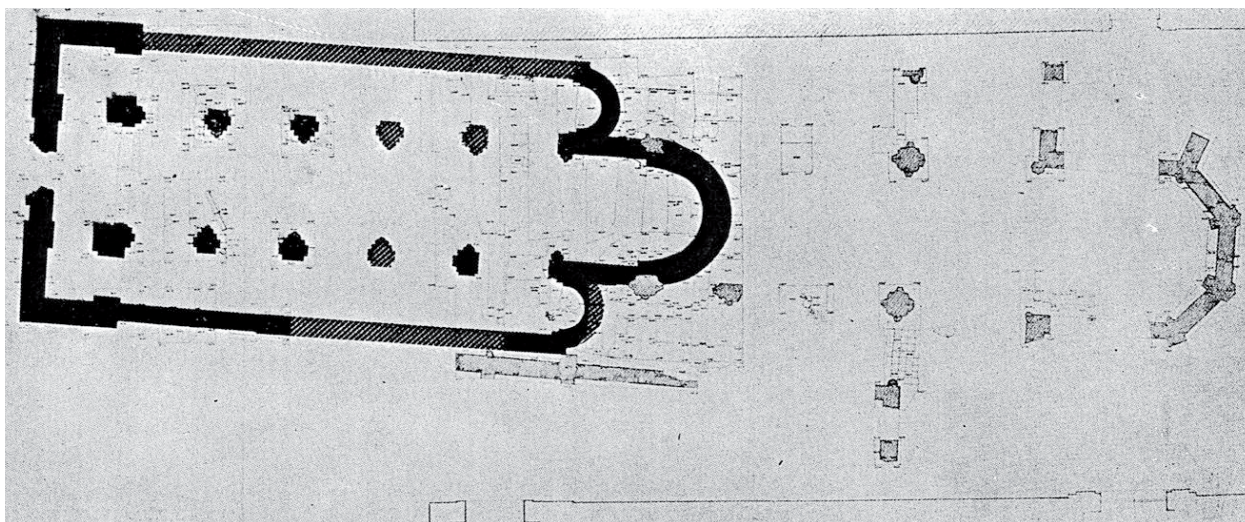
A Monastery or a Castle? The Residence of the Archbishops of Litomyšl in 1344–1421, Its Hypothetical Reconstruction and Classification

Abstract: In 1344, a new bishopric was founded in Litomyšl which effectively functioned until the Hussite conquest in 1421 with the local Premonstratensian convent serving as its property and personal base. The monastery complex at the Litoměřice hillock had started serving as an episcopal manor in the half of the 14th century because of which it was systematically rebuilt and modified. The paper focuses on the options of this fortified site's reconstruction and its classification.

Keywords: Litomyšl – castle – monastery – bishopric – cathedral – 1344–1421

Povýšení pražského biskupství na arcibiskupství a od toho odvislé založení diecéze litomyšlské na jaře roku 1344 (povyšovací bulou *Ex superne providentia maiestatis*, MBV I, 209–211, č. 363) znamenalo zásadní církevně-správní předěl. Není snad třeba připomínat politicko-mocenské záležitosti obou Lucemburků (markraběte Karla, krále Jana) a papeže Klimenta VI., které stály v pozadí tohoto historického mezníku českých církevních dějin (rozebírají: Šusta 1946, 410–415; Palacký 1968, 303–304; Spěváček 1979, 165–167). Založení nového biskupství na území českých zemí bylo za dané situace nejjednodušším řešením, jak zajistit pražské metropoli druhý potřebný sufragánní stolec (prvním byla pochopitelně Olomouc).¹ Volba místa, kde má biskupství vzniknout, padla právě na Litomyšl. Toto východočeské město bylo vybráno nejen proto, že se nalézalo na pomezí olomoucké a pražské diecéze,² ale také proto, že zde existovalo letité církevní zázemí v podobě premonstrátské kanonie jménem Olivetská hora. Právě premonstrátský konvent a jeho majetky se měly stát personálním i majetkovým základem nově zřízeného biskupství. Biskupská kapitula byla utvořena ze zdejších řeholníků, důchody z okolních vesnic sloužily nadále nejen k uživení premonstrátů (jako doposud), ale i nově ustanoveného biskupa s úřednictvem a budovy litomyšlského řeholního domu začaly plnit funkci biskupského sídla (Večeře 2014b). Vznik biskupství si však žádal i jisté přestavby tohoto klášterního centra, a tak se ptáme: jaký charakter mělo toto biskupské sídlo? Zůstalo stále svého druhu klášterním komplexem, nebo ho snad můžeme nazývat hradem? A nevzniklo zde v důsledku předeslaných změn něco zcela specifického?

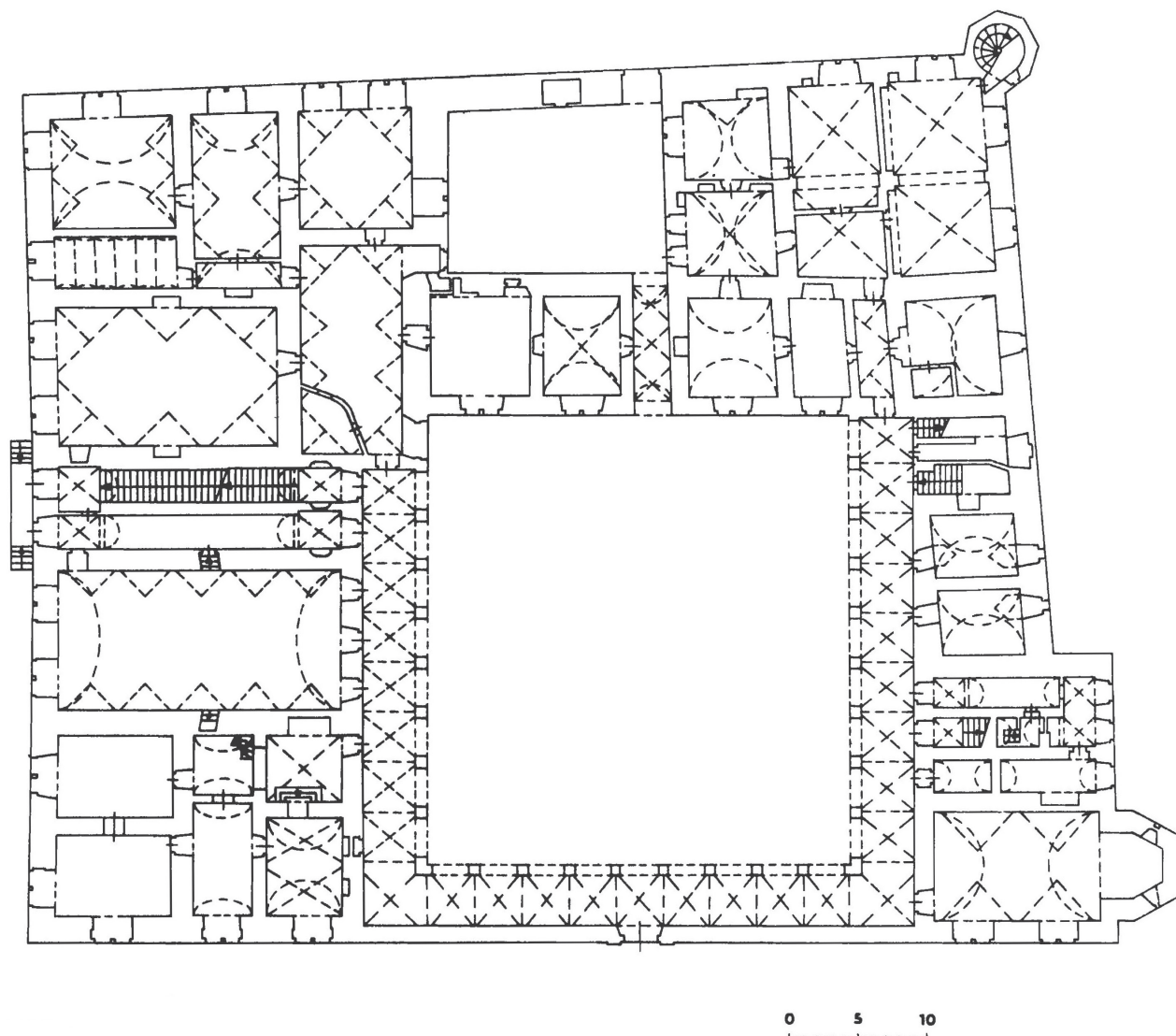
Některé dřívější interpretace, které slučovaly místo premonstrátského konventu (dnešní zámecké návrší) s lokalitou starého, písemně doloženého slovanského hradiště (Novák 1924, I;

Obr. 1. Litomyšl. Půdorysná dispozice románské baziliky Panny Marie a gotické přestavby. Podle Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 319. – *Abb. 1. Litomyšl. Grundriss und Disposition der romanischen Basilika der Jungfrau Maria und gotischer Umbauarbeiten. Nach Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 319.*

Stehlík 1957, 48; Hanšová 1963, 232; Reichertová 1977a, 25; 1977b, 167–169; Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 329; Skřivánek 1979b, 3),³ vyloučil poměrně přesvědčivě P. Charvát (1980, 44–45; 1994, 10–12). Samotný charakter místa (starší literaturou poněkud odvážně nazývané ostrožnou) v podstatě vylučuje existenci rozsáhlejšího hradiště. Onen starý raně středověký hrad s názvem Litomyšl se nenacházel na místě dnešního zámeckého návrší, nýbrž v nedalekých Benátkách.⁴ Zástavba návrší je poněkud mladší. Ačkoliv tu můžeme od konce 11. století předpokládat převážně dřevěné budovy (Severin 2006), jasnější představy máme až od 12. století, kdy zde byla dobudována trojlodní románská bazilika (archeologické průzkumy K. Reichertové nás informují o dvou stavebních fázích v intencích románského slohu – Reichertová 1962, 174) a zřejmě i ostatní budovy konventu. Není dodnes zcela jasné, zda stavba kamenné baziliky souvisí až s příchodem premonstrátů zhruba v polovině 12. věku, nebo zda z části proběhla již v první polovině téhož století pro zdejší vysoce hypotetickou komunitu benediktinů. Lze se dokonce dočíst, že budování baziliky započalo už na konci 11. století⁵. Tyto spekulace mohou zůstat stranou našeho zájmu. Pro nás je důležitá skutečnost, že když roku 1344 přišel první litomyšlský biskup Jan I. (dosavadní premonstrátský opat v Louce u Znojma) do místa svého nového působení, našel zde klášterní komplex. Zcela dle dobového standardu předpokládáme alespoň elementární fortifikaci tohoto prostoru, vylučujeme však jeho kontinuitu se starým slovanským hradištěm.

Působení instituce biskupství v letech 1344–1421 a s ní spojená specifická reprezentativní a správní funkce budov se dozajista podepsaly na změně charakteru tohoto místa. Začneme u jádra celého návrší, tedy u baziliky Panny Marie. Díky archeologickému průzkumu K. Reichertové z let 1959–1960 víme, že se bazilika nalézala na místě prvního zámeckého nádvoří a svou západní částí zasahovala až do dnešní francouzské zahrady (Reichertová 1962, 171). Archeologické nálezy nás informují o několika gotických přestavbách této baziliky ve 13. a 14. století. První gotickou přestavbou prošel chrám již v době opata Oldřicha (1278–1300). Na tuto rekonstrukci, při které byla zaklenuta hlavní loď chrámu, nás upozorňují trojdílné svazkové přípory, hlásící se výtvarně k cisterciácko-burgundské gotice 13. století (Reichertová 1962, 174; 1977a, 17; 1977b 17; Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 324). Archeologicky doloženým stavebním zásahem je též dvojnásobné prodloužení starého románského trojlodí východním směrem

Obr. 2. Litomyšl. Přízemí renesančního zámku. Podle Muk – Šrámková, 1985, 286. – *Abb. 2. Litomyšl. Erdgeschoss des Renaissance-Schlusses. Nach Muk – Šrámková, 1985, 286.*

z původních čtyřiceti na téměř osmdesát metrů délky.⁶ Nálezy linearizující hruškové profilace pilířů a žeber typické pro vrcholnou gotiku 14. století (v tomto konkrétním případě nápadně podobné s žebrováním kostela v nedalekém Vysokém Mýtě – Reichertová 1977a, 24; 1977b, 168) poukazují též na mladší stavební aktivity v intencích gotického slohu někdy kolem poloviny 14. věku. Není snad zcela scestné domnívat se, že tato vrcholně gotická přestavba byla podmíněna dějinným mezníkem založení biskupství. Bazilika, jež tvořila dominantu celého návrší, byla při vzniku biskupství povýšena na katedrálu (MBV I, 210, č. 363). V tomto kontextu je dosti pravděpodobné, že archeologicky dokázané překřížení kostela příčnou lodí, kterým dostala bazilika z architektonického hlediska katedrální dispozici, souvisí právě s aktem povýšení kostela na biskupský chrám (Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 331–332). Dlouhé gotické kněžiště s polygonálním závěrem bylo opatřeno vnějšími opěrnými pilíři. V západním průčelí chrámu byly archeologicky doloženy základy dvouvěžového průčelí pocházejícího pravděpodobně již z třetí čtvrtiny 12. století (Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 330).⁷

Kromě těchto archeologických nálezů, které se vztahují ke katedrále a v mnoha jiných ohledech nás o stavu středověké zástavby návrší neinformují, mohou být jistým upřesněním kusé zmínky v listinách. Například tvrzení K. Reichertové (1977a, 24), že popisovaná vrcholně gotická „*přestavba litomyšlské katedrály byla ukončena nejspíše v první polovině 14. století*“, lze zpochybnit notářským instrumentem z 5. října 1358, který jasně hovoří o dosud nedokončené rekonstrukci katedrálního kostela. Kanovníci si zde stěžují, že biskup Jan II. ze Středy zanedbává přestavbu katedrály, potažmo celého přilehlého komplexu budov na úkor své fundace augustiniánského kláštera. Nový chór prý sice již z velké části stojí („*chorus novus ..., qui est in magna parte erectus*“), ovšem pobožené hradby, obydlí, věže kostela, zvonice a mnohé další budovy je prý třeba dostavět a opravit (RBM VII/1, 16, č. 15).⁸ Z toho je zřejmé, že na konci 50. let 14. století nebyla přestavba ještě zcela dokončena. Přesné vrocení těchto stavebních aktivit představuje pochopitelně značný problém. Je však očividné, že na litomyšlském návrší panoval čilý stavební ruch, který se zdaleka netýkal jen katedrály, ale i jejího okolí. Psané zmínky o „nových“ a „starých“ budovách (CDM XII, 427, č. 483)⁹ jsou toho důkazem a naznačují nám, že se charakter zdejší zástavby po povýšení na biskupské sídlo dynamicky měnil.

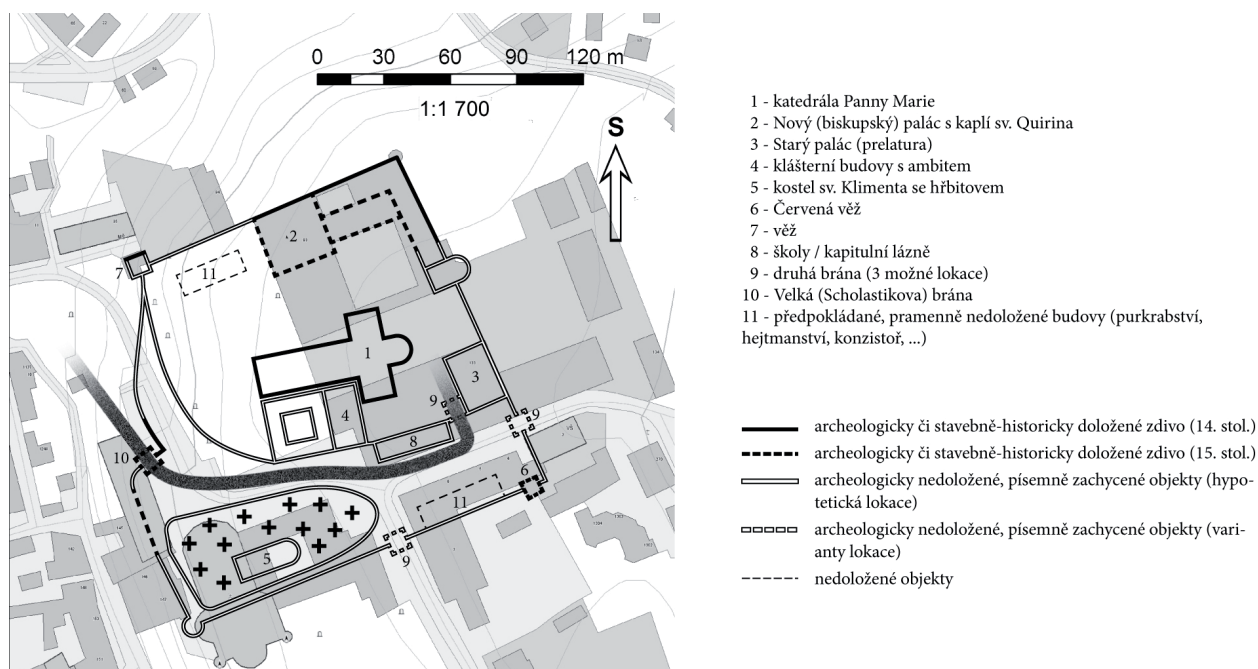
Tím se plynule dostáváme od katedrály k problematice okolních staveb. O těch nás informují především dvě soudní listiny. Ještě dlouho po založení litomyšlského biskupství docházelo k legislativním krokům, které řešily různé provozní problémy a nejasnosti způsobené vznikem nové instituce. Jedním z takovýchto kroků bylo i jasné rozdělení budov sídelní zástavby mezi kapitolu a biskupa, vyvolané potřebou jasné kodifikace majetkoprávních záležitostí. Poprvé tuto otázku začal řešit biskup Albert ze Šternberka.¹⁰ Jeho listina z 18. června 1366 (CDM IX, 351–352, č. 435) představuje jedinečný pramenem, který popisuje zdejší zástavbu. Kvůli přetrvávajícím špatným vztahům mezi kapitulou a biskupy však musel k podobnému kroku přikročit o více než třicet let později ještě biskup Jan IV. Železný. I z tohoto sporu vzešel písemný dokument datovaný 19. srpem 1398 (CDM XII, 423–432 č. 483) a i zde se dozvídáme mnohé o podobě středověké rezidence litomyšlských biskupů. Není snad nadbytečné upozornit zde na vysokou míru hypotetičnosti, s kterou je třeba počítat v případě rekonstrukce zástavby pomocí psaných pramenů. V této souvislosti jistě musí být připomenuto zásadní nebezpečí dezinterpretace, jež hrozí při kombinaci informací z archeologických a písemných pramenů, jak upozorňují F. Gabriel a L. Kursová (2011). Minimum dochovaných pozůstatků zdejší vrcholně středověké zástavby nám však nedává jinou možnost, než se na diplomatický materiál v mnoha ohledech spoléhat. Pokusme se tedy za pomoci těchto dvou listin vytvořit obraz komplexu budov a opevnění, jež v druhé polovině 14. století vyplňoval prostor kolem dominanty celého návrší, tedy katedrály.

Z narovnání mezi kapitulou a biskupem Albertem ze Šternberka z 18. června 1366 se poprvé dozvídáme, že má kapitula užívat jakýsi „starý palác“ stojící za katedrálním chórem („*antiquo palacio retro chorum*“ CDM IX, 352, č. 435),¹¹ který dle úsudku A. Sedláčka (1995, 4) představoval bývalou rezidenci opata, tedy prelaturu. Dle A. Merhautové-Livorové (1966, 328) se jednalo o starou románskou budovu, kterou snad mohl nechat postavit už Břetislav II. (1092–1100) jako knížecí palác u své kostelní fundace. Obě nastíněné interpretace nemusejí být ve vzájemném rozporu, neboť se mohlo jednat o starou knížecí budovu, jež začala časem sloužit jako prelatura litomyšlského opata. Chceme-li však zůstat v mezích strážlivé hypotézy, musíme pouze konstatovat, že tušíme nějakou větší stavbu kdesi za chórem (snad východně od presbytáře), možná ještě románskou, možná již gotizovanou v rámci raně gotických úprav ve 13. století. Kromě tohoto paláce je mezi kapitulními majetky v listině zmíněna jakási blíže neurčená zástavba (uvedeno pouze „*illa pars*“), kterou prý až doposud obývali kanovníci („*...illa pars, quam pro nunc prior et ... capitulum predicti inhabitant...*“ CDM IX, 352, č. 435). V této části se zřejmě nalézaly staré (asi ještě románské) klášterní budovy premonstrátské kanonie, jak soudili již F. Jelínek (1838a, 170), Z. Nejedlý (1903, 150), A. Sedláček (1995, 5) a K. Reichertová (1962, 173). Je zcela logické, že u řeholního kostela musel existovat

komplex obytných domů s kapitulní síní, refektářem, technickým zázemím atd. Konečně listina z 19. srpna 1398 popisuje kapitulní prostory jako přilehlé k sakristii a ambitu katedrály („...illam ... partem, que est ab uno latere contigua sacristie et ambitui ecclesie,...“ CDM XII, 427, č. 483). Ambit (tedy klášterní rajský dvůr s křížovou chodbou, přiléhající zřejmě k jižní stěně katedrály)¹² byl bezpochyby reliktem starého klášterního schématu budov kolem baziliky Panny Marie. Sekundární pramen dokonce uvádí k roku 1421, kdy Litomyšl dobyli husiti, že bylo hradní návrší tvořeno budovami „kláštera Olivetského premonstrátských kanovníků“ („*Canonicorum Praemonstratensium Olivetano Coenobio*“, VKO, sign. OLA001 619.939, 228),¹³ což nás upozorňuje na přetrvávající klášterní charakter zdejší zástavby.¹⁴ Do oné „*illa pars*“ snad lze zahrnout i různé přilehlé hospodářské budovy.

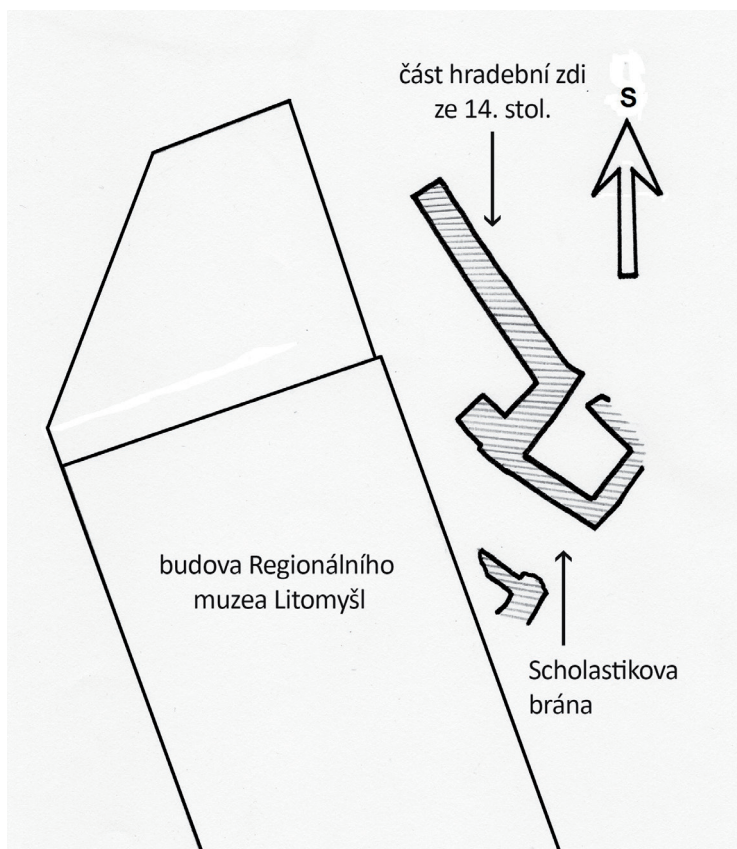
Vedle těchto starých klášterních budov však došlo v rámci mladších gotických přestaveb ve 14. století k vybudování tzv. „nového paláce“, který plnil funkci biskupského sídla (CDM IX, 352, č. 435). Na rozdíl od okolní zástavby přetrval tento Nový palác husitské bouře (byť i on byl zřejmě válkami a pozdějšími požáry poškozen). Až do roku 1547 pak sloužil jako rezidence Kostků z Postupic (Matějka – Štěpánek – Wirth 1908, 24; Reichertová 1962, 175; 1977a, 34; Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 320; Skřivánek 1979a, 2; 1981, 25–26; Šimek 1989, 279), protože došlo v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století k několika jeho přestavbám.¹⁵ Tento palác můžeme lokalizovat přesněji, neboť zbytky jeho zdiva byly využity při stavbě renesančního zámku v 16. století. Z listiny z roku 1398 se dozvídáme, že biskup držel nový palác i s kaplí svatého Quirina (CDM XII, 427, č. 483). Mohli bychom snad předpokládat, že kaple přiléhala nebo byla přímo součástí rozebíraného biskupského paláce, jak to bývá typické u hradních sakrálních prostor (Durdík – Bolina 2001, 52–53). Gotická kaple svatého Quirina stávala dost možná na tomtéž místě jako dnešní zámecká kaple svatých Moniky, Jakuba a Michala (Horyna 1982, 146; Reichertová 1977a, 279), avšak její dnešní zdivo pochází prokazatelně až z 16. století (Horyna 1982, 105), tudíž stavební kontinuitu s původním středověkým prostorem nelze zcela dokázat. To však neplatí o nápadně nepravidelné a místy až 2 metry široké východní stěně zámku, která je zřejmě reliktem onoho Nového biskupského paláce (Horyna 1982, 113). Na kontinuitu vrcholně gotického paláce s východním křídlem renesančního zámku poukazuje mnoho stavebních prvků, mezi jinými i nízké mezipatro s několika gotickými portály (Křivka 1959, 108; Horyna 1982, 117–119, 170; Slavík 2008, 236–237), vrcholně gotická šambrána okna v severovýchodním nároží (Horyna 1982, 146; Slavík 2008, 237) či nepravidelný půdorys sklepů se zbytky gotických klenebních náběhů (Stehlík 1957, 18; Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 320; Slavík 2008, 236).

Středověkého původu je i severní stěna zámku, stejně jako severní a západní zeď vnitřního spojovacího křídla (mezi hlavním nádvořím s arkádami a tzv. malým nádvořím). Jak uvádí M. Horyna (1982, 147), „*další gotický trakt byl zjištěn pod severovýchodním nárožím velkého západního renesančního křídla, západně od třetího nádvoří*“. (Rozebírají též Křivka 1959, 108–109; Slavík 2008, 236–237) Stavební historie této severní části zámku se jeví dosti složitě a snad není daleko od pravdy F. Stehlík (1957, 20), když píše, že se litomyšlský zámek navzdory své zdánlivé jednoduše de facto „*skládá z více budov, a to nestejně velikých*“. Panuje nejistota, zda popsané zdivo v severních traktech zámku pochází ve svém jádru z doby biskupské, nebo zda se jedná až o druhotnou, pozděně gotickou dostavbu z éry Kostků z Postupic. Nejsme proto schopni jasně říci, jestli měl biskupský palác ve 14. století jednoduchý obdélníkový půdorys, tedy zda se nalézal pouze v místech dnešního východního křídla zámku (k čemuž se přiklání M. Horyna 1982, 148), nebo zda už měl dvoukřídlovou pravoúhlou kompozici ve tvaru písmene L (včetně prostor dnešního severního křídla zámku).¹⁶ Předpoklad kontinuity pozděně gotických úprav se starším zdivem z doby biskupské nám však umožňuje tvrdit, že jak východní, tak i severní stěna zámku kopíruje směr původního hradebního systému (Reichertová 1977a, 43).¹⁷

Obr. 3. Litomyšl. Schematický plán předpokládané vrcholně středověké zástavby biskupského sídla (někdy v letech 1344-1421). Dle propozic V. Večeře zhotovil J. Pelikovský. – *Abb. 3.* Litomyšl. Schematischer Plan der mutmaßlichen hochmittelalterlichen Bebauung des Bischofssitzes (in den Jahren 1344-1421), 1 – Kathedrale der Jungfrau Maria, 2 – neuer Bischofspalast mit Kapelle des heiligen Quirin, 3 – alter Palast (Prälatur), 4 – Klostergebäude mit Kreuzgang, 5 – Kirche des heiligen Clemens mit Friedhof, 6 – roter Turm, 7 – Turm, 8 – Schulen / Kapitelbad, 9 – zweites Tor (3 mögliche Standorte), 10 – Großes Tor (Scholastikertor), 11 – nicht durch Quellen belegte, mutmaßliche Gebäude (Burggrafschaft, Hauptmannschaft, Konsistorium, ...); volle schwarze Linie – archäologisch oder bauhistorisch belegtes Mauerwerk (14. Jahrhundert), gestrichelte schwarze Linie – archäologisch oder bauhistorisch belegtes Mauerwerk (15. Jahrhundert), volle weiße Linie – archäologisch nicht belegte, jedoch schriftlich festgehaltene Objekte (hypothetischer Standort), weiße gestrichelte Linie – archäologisch nicht belegte, jedoch schriftlich festgehaltene Objekte (Standortvarianten), dünne schwarze gestrichelte Linie – nicht belegte Objekte. Nach Angaben von V. Večeře angefertigt von J. Pelikovský.

Na běh východní zdi biskupského paláce navazovala asi hradba táhnoucí se jihovýchodním směrem někam ke Starému paláci¹⁸ (pokud ovšem k sobě oba paláce přímo nepřiléhaly). Od Starého paláce pak zeď pokračovala zhruba do míst dodnes dochované pozdně gotické Červené věže, kde patrně došlo k zalomení hradby jihozápadním směrem. Zdálo by se logické, že výstavba Červené věže na sklonku 15. století navázala na dosavadní charakter fortifikace v místech nějaké starší věže či bašty z doby biskupské. Na druhou stranu od biskupského paláce, tedy jihozápadním směrem od dnešního severního zámeckého nároží, se zřejmě ubírala na horizontu kopce dlouhá severní hradba¹⁹ až do míst dnešního klasicistního altánu (severozápadní cíp dnešní francouzské zahrady), pod kterým se uvnitř mladší cihlové obezdívky připomínající bastion částečně dochovalo gotické zdivo (Reichertová 1962, 175; 1977b, 165; Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 320; Skřivánek 2013, 2). Zde možná stála nějaká bašta či rohová věž (Skřivánek 1979b, neočíslovaná příloha; 1981, 30; 2009, 53 – příložený pláněk). Odtud se musela táhnout další zeď jižním směrem až k archeologicky doložené bráně (nalezena v rámci ZAV 2012–2013)²⁰ na rohu dnešního regionálního muzea (kdysi piaristického gymnázia). Brána se v listině z roku 1366 nazývá „Scholastikova“ („*porta Scolastici*“ CDM IX, 352, č. 435) podle toho, že někde poblíž ní, nebo snad dokonce přímo v ní, bydlel kapitulní prelát scholastik. V listině z roku 1398 je tatáž brána nazývána jako „Velká“. Skrz ní se procházelo z „kostela a hradu do města a obráceně“. Také zde čteme, že se brána nalézá pod domem, který nyní obývá biskupský úředník oficiál (CDM XII, 427, č. 483).²¹ Nabízí se

Obr. 4. Litomyšl. Poloha tzv. Velké (Scholastikovy) brány s částí hradební zdi (nalezeno v rámci ZAV 2012-2013, zpřístupněno k náhledu veřejnosti v rámci stálé expozice regionálního muzea Litomyšl). Kresba V. Večeře. – *Abb. 4.* Litomyšl. Lage des sogenannten Großen Tors (Scholastikertor) mit Teilen der Außenmauern (gefunden im Rahmen von ZAV 2012-2013, für die Öffentlichkeit zugänglich in der Dauerausstellung des Regionalmuseums Litomyšl); Scholastikertor, Teil der Burgmauer aus dem 14. Jahrhundert, Gebäude des Regionalmuseums Litomyšl. Zeichnung V. Večeře.

jistě domněnka, zda tímto oficiálním domem není myšlen tentýž prostor, který ještě v roce 1366 obýval scholastik, na což nelze spolehlivě odpovědět.²²

Kdybychom ve středověku prošli rozebíranou branou směrem od města do ohrazeného komplexu, ocitli bychom se na prostranství s farním kostelem sv. Klimenta a s přilehlým hřbitovem (CDM XII, 427, č. 483).²³ Tuto lokalitu lze nejspíše ztotožnit s dnešním prostorem před regionálním muzeem včetně výměry barokních budov piaristické koleje a chrámu Nalezení sv. Kříže. Kostelík sv. Klimenta, kladený v minulosti do souvislosti s velkomoravskou misí Cyrila a Metoděje (Jelínek 1838a, 4–5; Stehlík 1957, 12, 48; Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 319), vznikl patrně až někdy ve 13. století jako farní chrám pro obyvatele Litomyšle, neboť premonstrátská bazilika Panny Marie nedisponovala právem křtu a pohřbu (Severin 2006, 297–298).²⁴ Kostel sv. Klimenta není archeologicky doložen a jeho hypotetickou lokalizaci do těchto míst za branou nám dovoluje především popis v listině z roku 1398 (CDM XII, 427, č. 483; viz pozn. 23). Nepřímým dokladem umístění farního kostela se hřbitovem do tohoto prostoru jsou ovšem i četné kosterní nálezy, k jejichž odhalení došlo již v 17. a 18. století při stavbě piaristických budov (Skřivánek 1979b, 3–5) a které byly v hojné míře odkryty i nedávným archeologickým průzkumem 2012–2013 (Cejpová – Němcová – Pospíšil 2013, 50). Listina ze srpna 1398 navíc používá sloup uprostřed boční stěny kaple či sakristie svatoklimentského kostela jako orientační bod, od kterého je třeba vést vzdušnou čáru pro vymezení kapitulního majetku. Jedná se o pomyslnou linii jihovýchodním směrem

(ke klášteři augustiniánů eremitů, dnes farnímu kostelu Povýšení sv. Kříže), kde se prý nalézá hradní příkop (CDM XII, 427, č. 483).²⁵ Příkop z této strany je naprosto logický, neboť zde podél hradeb neexistovala žádná přirozená terénní nerovnost. Hledali bychom ho zřejmě na pomezí dnešní jižní zdi piaristické koleje a přilehlé zahrady, jak o tom nacházíme zmínky v roce 1714, kdy prý došlo k vytvoření klášterní zahrady na místě starých valů (Skřivánek 1979b, 4).

Kolem svatého Klimenta vedla cesta, podobně jako vede dnes Jiráskova ulice, směrem k nynější budově zámeckého pivovaru. Někde v těchto místech dost možná stály domy, o kterých soudní listina z roku 1398 mluví jako o bývalých kapitulních lázních, sloužících později k potřebám katedrální školy. Tyto domy prý začínaly v okolí kapitulních budov na prostranství u zdi kláštera (myšleno asi u staré premonstrátské zástavby) a táhly se směrem k městu, tedy jihozápadním směrem ke kostelu sv. Klimenta.²⁶ Listina též zmiňuje technické zázemí, různé dílny a převorovu zahradu (CDM XII, 427, č. 483).²⁷

Fortifikovaný celek na litomyšlském návrší se nepyšnil jen jednou branou (o které byla již svrchu řeč), nýbrž dvěma branami. V pramenech se dočteme o „obou branách“ („*ambabus portis*“ CDM XII, 427, č. 483), které prý drží ve své správě kapitula. Snad bychom mohli tuto druhou bránu umístit mezi dnešní budovy zámeckého pivovaru a fakulty restaurování, kudy vede Jiráskova ulice. Víme, že v 16. století zde vskutku stávala tzv. Horní brána Nového města litomyšlského. Nevíme však, zda šlo o bránu vybudovanou až na přelomu 15. a 16. století v rámci rozsáhlé modernizace opevnění, nebo zda můžeme předpokládat její kontinuitu s nějakým starším, již za dob biskupství existujícím průjezdem.²⁸ Z tohoto prostranství se zvedá táhlý kopec směrem na Českou Třebovou. Snad už ve 14. století či ještě dříve bychom mohli tímto směrem předpokládat nějakou větší komunikaci, čímž by celý opevněný komplex získal průchozí charakter. Mlyná nemusí být ani domněnka Z. Nejedlého, potažmo i M. Skřivánka, kteří ve svých nákresech umístili druhou bránu k jižní hradební zdi směrem k augustiniánskému konventu s kostelem Povýšení sv. Kříže (dnes děkanský chrám, Nejedlý 1903, neočíslovaná příloha; Skřivánek 1979b, neočíslovaná příloha 2009, 53 – přiložený plánec). Lokalizace rozebírané druhé brány tedy zůstává nejasná. Je však pozoruhodné, že zatím nikoho nenapadlo eventuality umístit ji dovnitř hlavního ohrazeného prostoru. Z mnoha českých hradů známe případy existence vnitřního a vnějšího hradebního okruhu, oddělených od sebe vždy nějakou druhou, vnitřní branou (Macek 1997, 105–107). Obě v pramenech zmiňované brány by pak stály na příjezdové cestě za sebou. V tomto světle není zcela nereálné, že se ona druhá brána mohla nacházet kdesi v místech zámeckého pivovaru, tedy vedle Starého (opatského) paláce. Na existenci vnitřního hradebního okruhu navíc nepřímou poukazuje i tolikrát zmiňované soudní narovnání z 19. srpna 1398, v kterém se můžeme dočíst o jakési veliké čtyřhranné zdi, objímající kapitulní majetky a táhnoucí se od starého paláce až ke kostelní věži s hodinami a zvonem (CDM XII, 427, č. 483).²⁹ V tomto světle se zdá pravděpodobné, že hlavní zástavba kolem katedrály (oba paláce a budova premonstrátského konventu s přilehlými hospodářskými budovami) byla semknuta vnitřní hradbou. Oproti tomu kostel sv. Klimenta a poblíž stojící školy (bývalé lázně), tedy budovy podél dnešní Jiráskovy ulice, byly chráněny pouze vnějším opevněním, a tvořily tak jakousi vnější část fortifikovaného komplexu.³⁰ Tomu by nasvědčovala i formulace v listině z 16. října 1347, že kostel sv. Klimenta se nalézá pod jakousi zdí či hradbou katedrály (CDM VII, 541, č. 735).³¹ Tou by mohla být míněna právě ona vnitřní hradební zeď.³²

Z mladších pramenů se dozvídáme, že ještě v 16. století stála u kostkovského (dříve biskupského) paláce jakási věž. Při stavbě zámku prý došlo k jejímu zbourání (Stehlík 1957, 23; Šimek 1989, 279; Skřivánek 1979a, 3; 1981, 26, 30, 37; 2013, 6). Dnes už těžko odhadneme, zda se jednalo o zbytek z průčelí tehdy již zbořeného katedrály Panny Marie (zachovaný až do 16. století snad z praktických důvodů, neboť se na jedné z věží údajně nacházely hodiny – CDM XII, 427, č. 483),³³ nebo zda

v Litomyšli stála nějaká stará obranná věž z doby biskupské, ne-li starší. Existenci hlavní věže typu bergfritu či donjonu lze považovat vzhledem k charakteru popsaného místa za vysoce nepravděpodobnou. Mohlo se ovšem jednat o nějakou menší nárožní věž v rámci hradebního systému. M. Skřivánek (1981, 30) ji předpokládá buďto někde v prostoru dnešního průjezdu do prvního zámeckého nádvoří naproti malé kašně (tedy východně od domnělého klášterního ambitu), nebo v místech dnešního altánu v západním cípu francouzské zahrady. To jsou však archeologicky nepodložené hypotézy, které nám připomínají, jak málo toho o zdejší středověké architektuře víme. Spousta archeologických informací navíc zůstává nadále skryta pod novověkým náspem francouzské zahrady. Pokus o rekonstrukci biskupského sídla, který byl v této studii předložen, představuje pochopitelně vysoce hypotetický model. Přesto se však na jeho základě nyní pokusíme o celkovou klasifikaci inkriminované lokality.

Dosavadní představy sledované zástavby byly na stránkách odborné literatury často zkrusleny předpokladem kontinuity s raně středověkým hradištěm, k čemuž jsme již na začátku tohoto článku zaujali odmítavé stanovisko. Zůstává ovšem pozoruhodnou skutečností, že celý opevněný komplex vykazuje velice rozložitý charakter, v důsledku čehož mohlo na sklonku 15. století vyrůst v jeho zdech i malé město s jednou ulicí (rozebírají: Jelínek 1838a, 64–73; Skřivánek 2009, 90–91; 2013, 2).³⁴ Zdánlivě velká prostranství bez doložené zástavby jsou možná jen iluzí způsobenou nedostatkem informací. Vždyť v areálu se muselo nacházet purkrabství, hejtmanství, prostory biskupské konsistoře, zbrojnice, kuchyně, stáje atd. Tyto stavby sice vyplývají ze samotné podstaty správního centra, nicméně žádný psaný pramen se o nich nezmiňuje. Sídlo litomyšlských biskupů představovalo zřejmě mnohem spleťtější a provázanější systém domů, než jaký nám dovoluje vytvořit pramenná situace. Podíváme-li se na jakékoliv hradní opevnění z této doby, shledáme, že žádné nemělo podobu pravoúhlé ohrady, jak bývá mnohdy schematicky prezentováno v případě Litomyšle. Nezbyvá tedy, než přistoupit k dané problematice s jistou mírou fantazie a inspirovat se pohledem na rozložení českých a obecně středoevropských hradů. Ovšem je vůbec relevantní, vytvářet paralely popisované zástavby s vrcholně středověkými hrady? Nejednalo se v našem případě o zcela nesouměřitelnou kategorii opevněného komplexu? Na položené otázky nelze s jistotou odpovědět, neboť zde nutně narazíme na neexistenci jasné definice hradu. Zdá se tedy, že úvodní otázka v názvu článku (klášter, nebo hrad?), je chybně položená. Výstižnější by zřejmě bylo ptát se, zda můžeme tento opevněný komplex ještě nazývat hradem a proč? Tedy pátrat po hranici významu slova hrad, byť je zřejmé, že k jasnému závěru v tomto konkrétním případě stejně nedojdeme. Celá věc je pochopitelně komplikovaná i rozdílnou šíří významů tohoto slova pro dnešního a pro středověkého člověka.

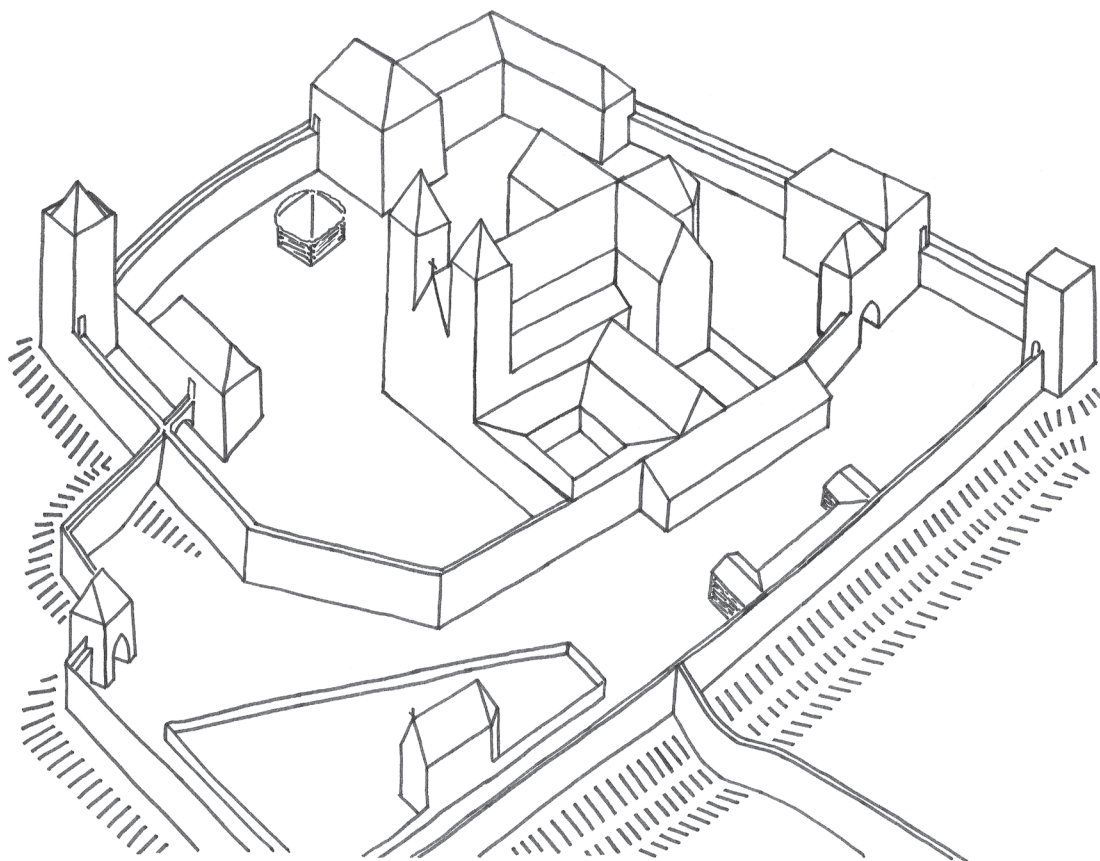
Sémantické analýzy pojmu hrad v dobovém komunikačním úzu předložili jak známo již J. Macek (1997), M. Bláhová (1983) a nejnověji R. Novotný (2000). F. Gabriel (2006, 14–16; 2011, 135–136) pak upozornil na zásadní úskalí sledovaného pojmu, který lze vnímat na jedné straně v kontextu „dynamického systému“, tedy optikou dobově podmíněné sémantické proměny (kvůli které nejsme nikdy schopni zcela rozumět významové šíři pojmu v dobovém diskurzu), a na druhé straně ve „formální struktuře“, v níž definujeme za pomoci druhotně vytvořených klasifikačních znaků pojem jako druhové označení. Jednoduše řečeno jde o neslučitelnost středověkého pojmenování a moderní analytické kategorie. S tím souvisí i otázka, do jaké míry je třeba hrad definovat z hlediska jeho funkčnosti, a do jaké míry dle stavební typologie. Je zřejmé, že ani jedna rovina by neměla být ve finálním hodnocení opomenuta, protože není divu, že se v historiografii posledních desetiletí prosazuje slovy R. Šimůnka (2013, 21) „*zřejmá tendence k celistvějšímu vnímání hradu nejen jako architektonického a militárního, ale i právního, správního, hospodářského a sociálního fenoménu*“.

V případě Litomyšle je ovšem komplexnost závěrečného zhodnocení poněkud komplikována. Z výše provedeného pokusu o rekonstrukci vrcholně středověkého litomyšlského návrší lze vytušit, že nejsme pro nedostatek informací schopni jednoznačně určit, zda byla zdejší zástavba alespoň v něčem podobná některému ze standardizovaných hradních typů. Na tento stavebně-historický druh klasifikace je třeba předem rezignovat. Budeme-li však námi sledovaný komplex hodnotit z hlediska funkčnosti, shledáme, že splňoval všechny ukazatele, které T. Durdík (2009, 11) připisuje středověkým hradům. Tedy „*funkci rezidenční, obrannou, provozní, správní, reprezentační či mocenskou*“. I přesto, že někteří z biskupů v Litomyšli nesídlili pravidelně, sehrávala zdejší zástavba (konkrétně tedy biskupský palác) ve své podstatě roli hlavního biskupského sídla.³⁵ S tím pochopitelně souvisí i funkce reprezentační. Jednalo se tedy v pravém slova smyslu o rezidenci.³⁶ Obranná funkce zdejšího návrší vyplývá již ze samotného principu opevněné lokality, opatřené branami, možná nějakými baštami a snad i menší obrannou věží. Litomyšl byla též správním centrem biskupských a kapitulních majetků, tedy místem feudální správy (Nejedlý 1903). To vše jsou role, které se pojí s vrcholně středověkými hrady. Oproti tomu zde ovšem nalézáme staré klášterní budovy s hospodářským příslušenstvím a s různými zahradami, což rozhodně nepředstavuje standard hradní architektury. Pod tímto dojmem bychom mohli celý prostor identifikovat jako tzv. klášterní hrad (klosterburg – rozebírá Meyer 1977, 125–126),³⁷ tedy specifický typ opevněného kláštera s rozsáhlejší fortifikací. Do této kategorie však příliš nezapadá onen Nový (biskupský) palác, který měl stejně jako šlechtické a královské hrady charakter obytného a reprezentačního sídla.³⁸ Vždyť po přestavbách v 15. a 16. století sloužil coby šlechtická rezidence Kostků z Postupic! (Tento argument však oslabuje skutečnost, že sídelní objekt profánního charakteru dokázali Kostkové z Postupic vytvořit v 15. století i z bývalé augustiniánské kanonie v nedalekém Lanškrouně – rozebírají: Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 337; Šimek 1989, 251.) Stavebními aktivitami v době biskupství se tedy podoba zástavby na litomyšlském návrší značně změnila a získávala stále více „hradní charakter“, byť ústředním prvkem celého komplexu zůstávalo staré klášterní schéma.

Poměrně výjimečný znak, atypický pro hradní architekturu, představovala pochopitelně gotická katedrála a farní kostelík sv. Klimenta. I v tomto ohledu se však najdou střídme paralely. Dispozici opevněné zástavby centralizované kolem katedrály můžeme pozorovat v polském Fromborku, jenž je občas též řazen mezi hrady (Guerquin 1974, 132–134). Ani zde se ale nejedná o zcela souměřitelný druh zástavby. Ve Fromborku chybí sídelní biskupský palác a onen charakteristický relikt klášterního uspořádání. V dílčích specifikách vrcholně středověkého návrší v Litomyšli tedy shledáváme podobnosti s jinými urbanizačními celky, nicméně plnou paralelu nenacházíme nikde. Kompoziční výjimečnost ovšem dozajista není v rozporu s dobovou vizualitou křesťanské společnosti. V Litomyšli doby biskupské k nám velice silně promlouvá vrcholně středověká symbolika, neboť zde i z hypotetické podoby biskupského sídla, centra feudální a duchovní správy, cítíme charakteristickou bipolaritu: *profanum* (budovy typické pro hrad) a *sacramentum* (dva kostely, dvě kaple³⁹ a klášterní jádro).

Je pozoruhodné, jak se s klasifikačním problémem sledované lokality vyrovnávala starší historiografie. Navzdory nastíněným skutečnostem doposud neexistovala přílišná snaha označující terminologii kriticky reflektovat. Například Z. Nejedlý (1903, 150, 196) či F. Jelínek (1838a, 292–300) o návrší vždy mluví jako o „hradu“, aniž by pocítovali potřebu se pojmem nějak blíže zabývat. Stejně tak se můžeme dočíst o „uživateli hradu“, „hradním návrší“ (Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 318) a o tom, že „bazilika s klášterem stála uprostřed hradu“ (Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 328). Snad jen Vilímková (1981, 16) mluví o budovách „hradu a kláštera“, čímž implicitně naznačuje jistou nejednoznačnost hrazeného komplexu.

Jak již bylo předesláno, v hledání analyticky funkčního pojmenování nám příliš nepomůže rozbor dobového výraziva. F. Gabriel již několikrát upozornil na problematičnost a praktickou

Obr. 5. Litomyšl. Hypotetická podoba vrcholně středověké zástavby biskupského sídla (někdy v letech 1344-1421). Kresba V. Večeře. – Abb. 5. Litomyšl. Hypothetisches Aussehen der hochmittelalterlichen Bebauung des Bischofssitzes (in den Jahren 1344-1421). Zeichnung V. Večeře.

nemožnost hledání klasifikačních distinkcí pojmu hrad v sémantickém rozboru psaných pramenů, má-li být výsledek komunikovatelný standardizovaným vědeckým jazykem: „Pojem hrad, případně jeho cizojazyčné ekvivalenty, jsou z hlediska sémantiky symboly, přesněji dobovými symboly antické a středověké Evropy, takže jsou [...] víceznačné a může se v nich projevovat i vývoj jazyků. [...] Dynamický systém, ze kterého zápis pochází, tomuto symbolu rozuměl a dovedl rozlišit jeho význam v několika vrstvách. My těmto symbolům rozumíme v jakési obecné rovině, jejich mnohoznačnost však již nevnímáme, spíše ji pouze tušíme a ne vždy nám písemné prameny dovolí její jednoznačné rozlišení.“ (Gabriel – Kursová 2011, 135–136) Není tedy pro naše moderní vnímání a porozumění zcela závaznou skutečností, že v některých dobových pramenech skutečně nacházíme litomyšlskou biskupskou rezidenci pod pojmem hrad. Už listina z 5. října 1358 o narovnání sporů mezi biskupem Janem ze Středy a litomyšlskou kapitulou nazývá biskupské sídlo „castrum“ (RBM VII/1, 18, č. 15).⁴⁰ Pro některé současníky tedy očividně realita litomyšlského opevněného návrší spadala do významového okruhu pojmu hrad.⁴¹ Další pramenné zmínky však vyznívají o poznání problematictější. Listina z 19. srpna roku 1398 používá sice taky označení „castrum“, avšak přidává k němu „et ecclesia“ (CDM XII, 427, č. 483). Tím snad dochází k přímé upomínce, že v Litomyšli nestojí pouze běžné fortifikované feudální sídlo, nýbrž jakási fúze sídelního hradu a církevního jádra v podobě katedrály s přílehlým klášteřem. Oproti tomu listina Alberta ze Šternberka z 18. června 1366 nepoužívá jediné slovo, které by zdejší zástavbu ztotožňovalo s hradem. Uvádí pouze, že je třeba „ze společných nemovitých majetků“ („de communibus habitationibus officinarum“) vyčlenit

část pro biskupa a část pro kapitolu (CDM IX, 352, č. 435). Nelze se v tomto případě zbavit pocitu, že dokument záměrně obchází konvenční označení „castrum“ či „castellum“ a snaží se tyto pojmy různými způsoby opsat. Zdá se proto, že ani pro písaře 14. století nebyla klasifikace rozebírané zástavby zcela jednoznačnou záležitostí.

Konečné slovo proto patří modernímu člověku, který se sice potýká s absencí jasné definice hradu (s ním by mohl porovnat výsledky svého bádání), nicméně je determinován kulturním předporozuměním, bez kterého by nedokázal o problému vůbec hovořit. Ani v tomto bodě však nemůže dojít k vyslovení jasného závěru. Na základě provedené rekonstrukce a předložených hypotéz o podobě vrcholně středověkého biskupského sídla v Litomyšli lze navrhnout řešení, že můžeme (a snad i musíme) litomyšlskou rezidenci nazývat hradem, ovšem mělo by při té příležitosti vždy zaznít náležité upřesnění. Automatickým používáním pojmu hrad bez jakéhokoliv upřesnění (což se často stávalo ve starší literatuře) bychom se dopouštěli radikálního zkreslení. To, co evokuje dnešnímu čtenáři pojem hrad, je slučitelné s dobovou stavební situací na litomyšlském návrší jen s mnohými výhradami. I přes vrcholně gotické stavební úpravy ve 14. století, které dávaly místu stále více „hradní charakter“, zůstávala zástavba ve svém jádru řeholním domem, a to jak po stránce kompoziční, tak personální (Večeře 2014b). Z druhé strany však nelze pro biskupskou dobu mluvit pouze o klášteře. Tento pojem implikuje pouhou monastickou stavbu, což je v našem případě vskutku nedostatečné. Nelze tvrdit, že litomyšlští biskupové sídlili po celou dobu faktického trvání diecéze (1344–1421) v klášteře. Máme-li nyní odpovědět na úvodní otázku „klášter, nebo hrad?“, lze předložit pouze obojaké tvrzení: „klášter i hrad!“

Poznámky

- ¹⁾ Jistě zde existovala tendence přičlenit Vratislavské biskupství, což však naráželo na zájmy hnězdenského metropolity a polského krále Kazimíra. Markrabě Karel proto musel od této vize prozatím ustoupit a církevně-správní pravidlo o podřízení minimálně dvou biskupství jednomu arcibiskupství vyřešil zřízením zcela nové diecéze. Později se otázka přičlenění Vratislavi do pražské metropole řešila ještě v letech 1348–1353, ovšem už v diametrálně odlišném politickém ovzduší (rozebírají: Hledíková 1984, 138; Holá 2009, 84–85).
- ²⁾ Bylo příhodné, aby nová diecéze vznikla rovnoměrným vyčleněním několika děkanátů z obou sousedních diecézí, a tak nevznikla zásadní mocenská disproporce. Tato vize byla deklarována již v papežské povyšovací bule *Ex superne providentia maiestatis* z 30. dubna 1344 těmito slovy: „...ecclesiam cathedralem, cui certam partem de dictis Olomucensi et Pragensi diocesibus adiacentem eidem et ceteris finibus distinguendam intendimus...“ (MBV I, 210, č. 363). Tuto klauzuli nacházíme též v pověřovací listině z 8. ledna 1345, v které Kliment VI. úkoluje opata břevnovského, opata žďárského a děkana olomoucké kapituly vymezením litomyšlského biskupství. „Nos igitur volentes ut eidem ecclesie Luthomuslensi certa pars de dictis Olomucensi et Pragensi dioc. adiacens eidem ecclesie Luthomuslensi certis finibus distinguenda iuxta intentionem nostram huiusmodi assignetur...“ (CDM VII, 425, č. 582). Vyčerpávající studii k této problematice předložila Z. Hledíková (2009).
- ³⁾ Otázkou nejstarší písemné zmínky o Litomyšli se zabývala M. Bláhová (1981).
- ⁴⁾ Hradiště v Benátkách u Litomyšle pochází dle archeologického průzkumu patrně již z přelomu 8. a 9. století. Slovy M. Skřivánka (2009, 20–21) se „řešení rozporu mezi Kosmovou zprávou o hradu Litomyšli a skutečností, že dosud nebyly nalezeny jeho pozůstatky, hledá v možnosti považovat benátské hradiště za původní Litomyšl“.
- ⁵⁾ Dějinný vývoj této zástavby je neustále předmětem odborné diskuse. Pramenný materiál nás odkazuje již ke knížeti Břetislavovi II. (1092–1100), který byl na sklonku 11. století fundátorem zdejšího kostela, potažmo celé okolní zástavby. Spor se vedl už jen o to, zda se jednalo o velký farní kostel s přilehlými budovami (Novotný 1913, 181–182) či zda tu sídlila nějaká komunita benediktinů (Nejedlý 1903, 19–23).

Intepretace K. Reichertové (1977b, 167), že litomyšlský kostel Panny Marie byl od začátku kamenný, se pokusil vyvrátit K. Severin (2006, 291–301). Severin operuje s hypotézou, že zde sídlili benediktini, jako s předpokladem své interpretace a poukazuje na analogie jiných klášterů v Českých zemích té doby, které bývaly stavěny nejdříve ze dřeva a až po nějaké době procházely kamennými přestavbami. Předmětem sporu stále zůstává, zda s výstavbou románské baziliky započali benediktini (jejichž působení v Litomyšli není zcela dokázáno), nebo zda byl kostel postaven jako farní již na konci 11. století, nebo zda tato výstavba souvisí až s příchodem premonstrátů (někdy ve 40. letech 12. století).

- ⁶⁾ K. Reichertová, která vedla v letech 1959–1960 archeologický průzkum základů baziliky, k onomu dvojnásobnému prodloužení stavby a napojení gotické části na románskou dodává: „*Kněžiště dosahovalo do míst dnešního vstupního zámeckého portálu. Pískovcové základy pilířů, nalezené při výzkumu, byly položeny i na zbořenou hlavní románskou apsidu a měly linearizující hruškovou profilaci...*“ (Reichertová 1977b, 168). „*První gotická dvojice pilířů byla ... založena na zdivu hlavní románské apsidy, což znamená, že byla hlavní apside stržena před stavbou gotické přestavby.*“ (Reichertová 1962, 174).
- ⁷⁾ V listině z října 1358 taktéž nacházíme zmínku o „*turres ecclesie*“ (RBM VII/1, 16, č. 15). Na těchto věžích se dozajista nalézaly zvony a nejpozději k roku 1398 byly na jedné z nich hodiny „*...ad turrim ecclesie, in qua pro nunc campana horologi pendet...*“ (CDM XII, 427, č. 483).
- ⁸⁾ Kanovníci si zde stěžují, že Jan ze Středy vše opomíjí na úkor stavby augustiniánského kláštera, pročež žádají, aby byl dohled nad stavbou svěřen jim, jinak dojde biskupovou nedbalostí k vážnému poškození litomyšlské katedrály a přilehlého komplexu. K tomuto účelu žádají i přidělení náležitých důchodů, z kterých je třeba stavbu uhradit. „*Item ex locatione predicta monasteri tota ecclesia Luthomislensis predicta habebit detrimentum in eo, quia chorus novus ibidem in Luthomisl, qui est in magna parte erectus, nec non muri, qui corruerunt et precipium minantur, verum eciam domus, turres ecclesie, campane maiores et alia edificia, que d. episcopus debet edificare et reformare, cum monasterium novum predictum edificabitur, omnia postponentur, et nisi paternitas vestra capitulo, custodi et scolastico predictis circa triginta sex. reddituum pro preiudicio monasterii predicti assignari et chorus novum et alia predicta edificia ante omnia edificari et reformari mandaverit, ecclesia Luthomislensis predicta nec non capitulum, custos et scholasticus predicti irrecuperabiliter ledantur.*“ (RBM VII/1, 16, č. 15).
- ⁹⁾ Ze soudní listiny z 19. srpna 1398 se dozvídáme, že má biskup držet svou část návrší „*...cum omnibus habitationibus novis et veteribus...*“ (CDM XII, 427, č. 483). Dozvídáme se též o „novém paláci“ („*novo palatio*“ CDM IX, 352, č. 435).
- ¹⁰⁾ To, že má být problém rozdělení budov do budoucna řešen, bylo proklamativně zaneseno již v notářském instrumentu z 5. října 1358 (RBM VII/1, 18, č. 15), kterým došlo k usmíření sporu biskupa Jana II. ze Středy s biskupskou kapitulou. Albert ze Šternberka (nástupce Jana II. ze Středy) se poté na tuto proklamaci odvolává v naraci své listiny z 18. června 1366 (CDM IX, 351–352, č. 435), čímž upozorňuje, že až nyní dochází k naplnění onoho před časem přislíbeného majetkového vypořádání.
- ¹¹⁾ V mladší listině ze srpna 1398 je taktéž uvedeno označení „*antiquo palatio, reto chorum ecclesie situando*“ (CDM XII, 427, č. 483).
- ¹²⁾ Rajský dvůr jižně od kostela je logický ve světle listiny ze srpna 1398, neboť na sever od chrámu se prý nalézaly biskupské majetky (CDM XII, 427, č. 483). Tuto skutečnost nevzal v potaz F. Jelínek (1838a, 221), na což kriticky upozornil již F. Stehlík (1957, 49).
- ¹³⁾ Digitalizováno: <http://eod.vkol.cz/619936/> (ověřeno 28. prosince 2015). Na pramen upozorňuje F. Hoffmann (1959, 85).
- ¹⁴⁾ Dodejme slova F. Stehlíka: „*O refektáři, kalefaktoriu, kuchyni, dormitářích a ostatních místnostech obvyklých v klášteře se nic nedozvídáme, ale můžeme je předpokládat.*“ (Stehlík 1957, 52).
- ¹⁵⁾ Stavělo se zde po požáru roku 1460 až do roku 1477. Poté roku 1498 a později v letech 1525–1546. Poté palác dvakrát vyhořel (Horyna 1982, 148–149; Skřivánek 1981, 25–26; Šimek 1989, 279).

- ¹⁶⁾ Rekonstrukce severního křídla gotického paláce se jeví dosti složitě, byť zdívo renesančního zámku ukrývá mnoho pozůstatků této středověké budovy (Horyna 1981, 147–148). O pozdně gotických fragmentech v této části zámku hovoří také M. Cejpová (1993).
- ¹⁷⁾ „Archeologický průzkum potvrzuje, že severní strana zámku stojí na nejzazší mezi nad někdejší prudkým srázem, a to pravděpodobně na staré hradbě, v základech podle polohy snad už z doby biskupské.“ (Reichertová 1977a, 43; rozebírá též Šimek 1989, 279).
- ¹⁸⁾ Není zcela jisté, zda sama východní stěna paláce plnila hradební funkci, čemuž by napovídala její dodnes patrný robustní charakter a k čemuž se přikláním, nebo zda se hradba nacházela v určité vzdálenosti před touto palácovou stěnou. F. Stehlík (1957, 17) dokonce míní, že hradba stála celých 15 metrů před palácovou zdí. I Z. Nejedlý (1903, neočíslovaná příloha) a M. Skřivánek (2009, 53 – přiložený plánec; 1979b, neočíslovaná příloha) zakreslili tuto hradbu daleko před palácem.
- ¹⁹⁾ Severní hradba byla ve své horní části totožná s dnešní severní zámeckou zdí. Viz pozn. č. 17. Severní zeď má v některých místech šířku až 2,5 metru (Horyna 1982, 136).
- ²⁰⁾ K objevu brány došlo při záchranném archeologickém průzkumu 2012–2013 (ZAV zajišťovalo Východočeské muzeum v Pardubicích [Miroslava Cejpová] a Regionální muzeum v Litomyšli [Jana Němcová, Martin Pospíšil]). Vykopané torzo brány je odhaleno k náhledu veřejnosti v suterénu regionálního muzea. U brány se dochovala i část hradební zdi ze 14. století a valouny vydlážděná část příjezdové cesty. Rozebíraná brána byla v 16. století nazývána jako Stará. Na základě písemných zmínek z roku 1714, kdy na zbytky této brány údajně natrefili již stavitelé při výstavbě piaristického gymnázia, lokalizoval její místo již dříve M. Skřivánek (1979b, 4). Jeho domněnka byla oním nedávným archeologickým průzkumem (2012–2013) potvrzena.
- ²¹⁾ „...*porta magna, qua itur communiter de ecclesia et castro ad civitatem et e converso, que est sub domo quam pro presenti officialis inhabitat...*“ (CDM XII, 427, č. 483).
- ²²⁾ Z. Nejedlý (1903, neočíslovaná příloha) se dokonce domnívá, že Scholastikova brána a Velká brána jsou dvě odlišné budovy.
- ²³⁾ Soudní listina z 19. srpna 1398 uvádí, že za branou se mezi domem oficiála a hřbitovem u kostela sv. Klimenta rozkládá jakési pusté prostranství: „...*parva area nunc deserta, iacente inter domum officialis et cimiterium snacti Clementi...*“ (CDM XII, 427, č. 483).
- ²⁴⁾ Cyrilometodějskou tradici litomyšlského kostela sv. Klimenta zpochybnil kritickým rozbořem již Z. Nejedlý (1903, 269).
- ²⁵⁾ „...*inchoando a columpna lapidea, que est sita in medio lateris capelle seu zacristie ecclesie sancti Clementis, sine preiudicio tamen cimiterii, directe ac proporcionaliter trahendo lineam versus fossatum et claustrum fratrum heremitarum...*“ (CDM XII, 427, č. 483).
- ²⁶⁾ „...*adiuncta eis eciam illa area, in qua olim balneum capituli fuit situm, nunc autem scole existunt, incipiendo a muris claustri et procedendo versus civitatem...*“ (CDM XII, 427, č. 483). F. Stehlík (1957, 53) tuto zprávu interpretoval poněkud odlišně a soudil, že školy se nacházely západně od klášterního komplexu.
- ²⁷⁾ „...*omnibus inclusis habitationibus et officinis, necnon orto prioris...*“ (CDM XII, 427, č. 483).
- ²⁸⁾ A. Sedláček (1995, 9) předpokládal, že se vskutku jednalo o starou bránu někdy z doby biskupské. Zcela nové výstavbě této Horní brány až na přelomu 15. a 16. století by naopak nasvědčovalo její dobové označení jako „Nová brána“. A nejen to. Sám Bohuš II. Kostka z Postupic se v návaznosti na vysazení zdejšího Nového města zavazoval roku 1491 k výstavbě nových mostů a bran v rámci nadcházející modernizace opevnění (Jelínek 1838b, 66; Reichertová 1977a, 37; Skřivánek 2013, 9). Je tedy důvodné se domnívat, že k prolomení této Horní brány ve východní hradební zdi došlo až na sklonku středověku, byť jistotu o tom mít nemůžeme. Lokalita, v níž se popisovaná brána nacházela, byla v 15. a 16. století nově opevněna také již výše zmiňovanou Červenou věží a náspovým rondelem. Rondely vznikly na přelomu 15. a 16. století v rámci již zmiňované modernizace opevnění též u severní strany zámku a v jižním cípu hradeb, v místech pozdějšího piaristického chrámu (Reichertová – Merhautová-Livorová 1966, 121; Skřivánek 1979b, 4–5; 2013, 9).

- ²⁹⁾ „...*ea omnia et singula* [to se vztahuje k předešlému výčtu kapitulního majetku, pozn. autor] *murus magnus inchoando a prefato magno pallatio quadrangulatim usque ad turrim ecclesie, in qua pronunc campana horologii pendent, ambit circuit et includit*“ (CDM XII, 427, č. 483).
- ³⁰⁾ Na skutečnost dvou hradebních pásem by poukazovala i situace z konce 15. a průběhu 16. století, kdy bylo v místech předpokládaného vnějšího hradebního okruhu (dnešní Jiráskova ulice a k ní přiléhající zástavba) zřízeno Nové město, přičemž vnitřní ohrazený okruh (jakýsi „horní hrad“ zhruba v místech dnešního zámeckého areálu) plnil funkci rezidenčního sídla Kostků z Postupic. Popis lokality v 16. století předkládá M. Skřivánek (2013, 6, 8–9).
- ³¹⁾ „...*curam ecclesie Sancti Clementis parochialis, infra septa cathedralis ecclesie predictae, site annectimus...*“ (CDM VII, 541, č. 735).
- ³²⁾ Do jisté míry se eventuality dvou hradebních okruhů dotkl již M. Skřivánek (2013, 3), který ale předpokládá pouze nějakou ohradní zeď, nikoliv obrannou hradbu v pravém slova smyslu. Píše: „*Je docela dobře možné ..., že tento areál byl uvnitř ještě rozdělen jakousi zdí, která měla zabránit přístupu veřejnosti do vlastního prostoru vyhrazeného řeholníkům a asi musíme předpokládat i bránu pro vjezd do hospodářského prostoru*“.
- ³³⁾ Je dost možné, že když sirotčí vojsko při svém tažení roku 1425 zničilo katedrálu (rozebírá Jelínek 1838a, 299–300), tak zanechalo alespoň věž s hodinami.
- ³⁴⁾ Tzv. Nové (nebo též Menší) město litomyšlské vyrostlo v jihovýchodní a jihozápadní části popisovaného fortifikovaného prostoru (litomyšlského „hradu“) na sklonku 15. a začátkem 16. století (Potvrzeno králem Vladislavem II. roku 1490) z popudu tehdejšího pána Bohuše II. Kostky z Postupic.
- ³⁵⁾ Všichni litomyšlští biskupové byli jmenováni papežskou provizí, přičemž se často jednalo o vysoké politiky, rádce a dvořany Karla IV. Z těchto důvodů bývá litomyšlskému biskupství prisuzována role pouhého prostředku společenské prestiže a zdroje materiálního zajištění jeho ordinářů, kteří v Litomyšli reálně nesídlili. Tyto plošně přejímané názory v odborné literatuře stále převládají (Bobková – Bartlová 2003, 70; Faltys 2004, 41; Hledíková 1976, 252). Jako typický příklad ordináře, který se příliš nestaral o svou diecézi a v Litomyšli prakticky nepobýval, bývá uváděn druhý litomyšlský biskup Jan ze Středy (Nejedlý 1903, 126). Nastíněné závěry o faktickém nerezidování biskupů v Litomyšli představují zkrslující paušalizaci, založenou na nedostatečném vhledu do správní problematiky biskupství a jeho představených. Tyto závěry jsem se pokusil problematizovat na příkladu biskupa Alberta ze Šternberka ve své bakalářské práci (Večeře 2014a). Jsem toho názoru, že většina zdejších pontifiků v Litomyšli vsutku sídlila.
- ³⁶⁾ Rezidence, jakožto pojem, je již dlouhou dobu předmětem odborné diskuse, z níž ovšem nevyplývá žádná jasná definice. Problematičnost tohoto pojmu budiž pro naše potřeby upozaděna. Spokojíme se v tuto chvíli se zkratkovitým konstatováním, že rezidenci rozumíme trvalé či přechodné sídlo feudála. (Studiem rezidencí se zabývá dlouhodobý výzkumný program „Residenzenforschung“, z něhož zde uvádím pouze svazek Paravicini – Hirschbiegel – Wettlaufer 2005.)
- ³⁷⁾ V Čechách se s klášterním hradem setkáváme v Broumově. Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 186).
- ³⁸⁾ „*Hradními paláci rozumíme stavby, u nichž nad ostatními funkcemi převažuje složka obytná a reprezentativní*“ (Durdík – Bolina 2001, 18).
- ³⁹⁾ Kromě v textu zmiňované kaple svatého Quirina u biskupského paláce (viz výše) máme též zprávy o kapli svatého Jiljí, jež byla buďto boční kaplí katedrály, nebo součástí kapitulní síně. (v této kapli byla vydána ona v textu hojně citovaná listina z 19. srpna 1398. Stojí zde: „...*in civitate Luthomysl in ecclesia cathedrali in capella sancti Egidii confessoris seu in loco capituli, ubi generaliter capitulum celebrari consuevit...*“ CDM XII, 423–424, č. 483).
- ⁴⁰⁾ V kontextu sporu biskupa s kapitulou je v citované listině přislíbeno, že má být opevněný komplex rozdělen na část pro biskupa a část pro kapitolu. „...*distincionem officinarum castris Luthomislensis d. episcopi arbitrio commitimus in hiis scriptis.*“ (RBM VII/1, 18, č. 15).

⁴¹⁾ K problematice pojmu „castrum“ blíže H. Ebner (1976, 35–36; 1977, 120–122), R. Šimůnek (2005, 32) a M. Bláhová (1986).

Bibliografie

Prameny

CDM IX: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IX (Brandl, V., ed). Brünn 1875.

CDM XII: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XII (Brandl, V., ed). Brünn 1890.

MBV I: Monumenta Vaticana res gesta Bohemica illustrantia I, Acta Clementis VI., 1342–1352 (Klicman, L., ed.). Praeae 1903.

RBM VII/1: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VII/1. (Mendl, B. – Linhartová, M., edd.). Praha 1954–1963.

VKO: Vědecká knihovna v Olomouci, sign. OLA001 619.939, Gemma Moraviae Thaumaturga Brunensis Pennicillo Divi Lucae Evangelistae delineata Brunae Moravorum ad S. Thomam Apostol. a Saeculis recondita, Cujus sacra Antiquitas, Pretium & Splendor plurium Saeculorum affertur, Ac Sub Antiquitate exponuntur Hujus Sacrae Imaginis Lineamenta, Translatio, & Allatio (Brno 1736).

Literatura

Bláhová, M. 1981: Castrum sub silva situm, nomine Lutomisl. K první zmínce o Litomyšli v Kosmově kronice k roku 981. In: Litomyšl 981–1981. Sborník statí o dějinách a současnosti českého města k 1000. výročí první zmínky. Litomyšl, 13–23.

Bláhová, M. 2003: Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu. Praha.

Bobková, L. – Bartlová, M. 2003: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IV. b. 1310–1402. Praha.

Cejpová, M. 1993: Příspěvek k podobě pozdně gotického hradu v Litomyšli, Castellologica bohemia 3, 337–340.

Cejpová, M. – Němcová, J. – Pospíšil, M. 2013: Záchraný archeologický výzkum v rámci revitalizace historické budovy Regionálního muzea v Litomyšli. In: Zprávy ČAS, Archeologické výzkumy v Čechách 2012, 50–51.

Durdík, T. – Bolina, P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.

Durdík, T. 2009: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.

Ebner, H. 1976: Die Burg als Forschungsproblem mittelalterlicher Verfassungsgeschichte. In: Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre Rechts und verfassungsgeschichtliche Entwicklung I. Sigmaringen, 11–82.

Ebner, H. 1977: Die Burg in historiographischen Werken des Mittelalters. In: Festschrift Friedrich Hausmann. Graz, 119–151.

Faltys, J. 2004: Vznik a formování litomyšlského biskupství. Strojopis diplomové práce obhájené na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Praha.

Gabriel, F. 2006: Teoretické aspekty studia hradních staveb. Ústí nad Labem.

Gabriel, F. – Kursová, L. 2011: Informace historických pramenů o středověkých sídlech a problémy s jejich interpretací, Časopis Společnosti přátel starožitností 119, 132–139.

Guerquin, B. 1974: Zamki w Polsce. Warszawa.

Hanšová, H. 1963: Litomyšl – národní kulturní památka. In: Hrady a zámky. Sborník krátkých monografií o hradech a zámcích v českých krajích. Praha, 232–235.

Hledíková, Z. 1976: K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století, ČSČH 24, 244–277.

- Hledíková, Z. 1984: Karel IV. a církev. In: Karolus Quartus. Sborník vědeckých prací o době, osobnosti a díle českého krále a římského císaře Karla IV. Praha, 137–155.
- Hledíková, Z. 2009: Limitační listiny litomyšlského biskupství, Archivní časopis 59, 105–113.
- Hoffmann, F. 1959: Litomyšl v husitském revolučním hnutí. In: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí. K 700. výročí povýšení Litomyšle na město v roce 1259. Pardubice, 33–105.
- Holá, M. 2009: Vztahy českých králů a vratislavských biskupů v letech 1327–1378. In: Náboženský život a církevní poměry v zemích koruny české ve 14.–17. století. Praha, 76–91.
- Horyna, M. 1982: Zámek Litomyšl. Stavebně historický průzkum. II. svazek. Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, Praha (rkp.).
- Charvát, P. 1980: Hrutov – včerejšek a dnešek jednoho problému, Folia historica Bohemica 2, 39–76.
- Charvát, P. 1994: Z dějin Litomyšle do počátku 14. století. In: Litomyšl. Duchovní tvář českého města. Litomyšl, 9–27.
- Jelínek, F. 1838a: Historie města Litomyšle I. Litomyšl.
- Jelínek, F. 1838b: Historie města Litomyšle II. Litomyšl.
- Křivka, J. 1959: O stavbě litomyšlského zámku. In: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí. K 700. výročí povýšení Litomyšle na město v roce 1259. Pardubice, 107–122.
- Macek, J. 1997: Hrad a zámek. In: TÝŽ, Česká středověká šlechta. Praha, 91–113.
- Matějka, B. – Štěpánek, J. – Wirth, Z. 1908: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém. Od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Litomyšlský. Praha.
- Meyer, W. 1977: Deutsche Burgen. Frankfurt am Main.
- Muk, J. – Šrámková, E. (red.) 1985: ABC kulturních památek. Praha.
- Nejedlý, Z. 1903: Dějiny města Litomyšle a okolí. Díl I. Dějiny kláštera a biskupství Litomyšlského (do r. 1421). Litomyšl.
- Novák, A. 1924: Litomyšl. Umělecké památky 6. Praha.
- Novotný, R. 2000: K Mackově pojetí hradu a zámku, Mediaevalia Historica Bohemica 7, 191–199.
- Novotný, V. 1913: České dějiny, dílu I. Část 2. Od Břetislava I. do Přemysla I. Praha.
- Paravicini, W. – Hirschbiegel, J. – Wettlaufer, J. 2005: Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Bilder und Begriffe. Teilband I: Begriffe. Sigmaringen.
- Reichertová, K. 1962: Odkrytí a výzkum románské baziliky v areálu litomyšlského zámku, Památková péče 22, 171–176.
- Reichertová, K. – Merhautová-Livorová, A. 1966: Počátky monumentální architektury v Litomyšli, Umění 14, 317–333.
- Reichertová, K. 1977a: Litomyšl. Praha.
- Reichertová, K. 1977b: Vývoj historického jádra města Litomyšle. In: Středověká archeologie a studium počátků měst. Sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové. Praha, 164–174.
- Palacký, F. 1968: Dějiny národu Českého v Čechách a na Moravě II, kniha 6–10. Praha.
- Sedláček, A. 1995: Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl první. Třetí nezměněné vydání. Praha.
- Severin, K. 2006: Bazilika panny Marie a její význam v dějinách Litomyšle, Archeologia historica 30, 291–301.
- Skřivánek, M. 1979a: Litomyšlský zámek. Dějiny stavby a nejdůležitější úpravy do konce XVIII. stol. Materiály k dějinám Litomyšle: zprávy č. 4, ulož. v SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Sbíрка vědeckých a literárních rukopisů R 151.

- Skřivánek, M. 1979b: Stavební vývoj piaristických budov v Litomyšli. Svazek 1. Materiály k dějinám Litomyšle: zprávy č. 5, ulož. v SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Sběrka vědeckých a literárních rukopisů R 169.
- Skřivánek, M. 1981: Litomyšlský zámek ve svých počátcích. In: Litomyšl 981–1981. Sborník statí o dějinách a současnosti českého města k 1000. výročí první zmínky. Litomyšl, 25–40.
- Skřivánek, M. 2009: Litomyšl 1259–2009. Město kultury a vzdělávání. Litomyšl.
- Skřivánek, M. 2013: Zástavba staré Litomyšle. Podklady pro muzejní expozici, ulož. v SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Sběrka vědeckých a literárních rukopisů R 770.
- Slavík, J. 2008: Renesanční zámek v Litomyšli – poznámky ke stavebnímu vývoji a dispozici. In: Svorník 6. Sborník příspěvků ze 6. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 5.–8. 6. 2007 v Litomyšli. Funkční a prostorové uspořádání budov. Praha, 235–248.
- Spěváček, J. 1979: Karel IV. Život a dílo (1316–1378). Praha.
- Stehlík, F. 1957: Zámek Litomyšl. In: Česká architektura. Mladá řada. Svazek I. Praha.
- Šimek, T. (red.) 1989: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Východní Čechy. Praha.
- Šimůnek, R. 2005: Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472. Praha.
- Šimůnek, R. 2013: Reprezentace české středověké šlechty. Praha.
- Šusta, J. 1946: České dějiny, dílu II. Část 3. Karel IV. Otec a syn (1333–1346). Praha.
- Večeře, V. 2014a: Litomyšl Alberta ze Šternberka. Strojopis bakalářské práce obhájené na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Praha.
- Večeře, V. 2014b: Působení premonstrátů v Litomyšli v době biskupství (1344–1321). Pomezí Čech, Moravy a Slezska 15, 9–26.
- Vilímková, M. 1981: Zámek Litomyšl. Stavebně historický průzkum. II. svazek. Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, Praha (rkp).
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha.

Vojtěch Večeře: Kloster oder Burg? Die Residenz der Bischöfe von Litomyšl in den Jahren 1344–1421 – eine hypothetische Rekonstruktion und Einordnung

Im Jahr 1344 wurde in Litomyšl ein neues Bistum gegründet. Dieses bestand faktisch bis zur Eroberung der Stadt durch Hussiten im Jahr 1421, seine Besitz- und Personalgrundlage bildete das Prämonstratenser-Konvent in Litomyšl. Der Klosterkomplex auf der Anhöhe von Litomyšl wurde seit der Mitte des 14. Jahrhunderts als Bischofssitz genutzt und deshalb systematisch umgebaut. Die Studie beschäftigt sich mit dem Aussehen und Charakter dieses befestigten Komplexes in seiner Zeit als Bischofssitz. In der ersten Hälfte des Textes wird die Bebauung des Bischofssitzes hypothetisch rekonstruiert. Es wird versucht, die archäologisch belegten oder in Quellen erwähnten Objekte zu lokalisieren und zu beschreiben – die Kathedrale der Jungfrau Maria, die alten Prämonstratensergebäude, die Paläste, Tore und das Mauersystem. Unzureichende Quellen und mangelndes archäologisches Material machen eine genaue Rekonstruktion der hochmittelalterlichen Bebauung der Litomyšler Anhöhe jedoch unmöglich.

Den zweiten Teil der Studie bilden Überlegungen zur typologischen Einordnung des beschriebenen Areals. Es wird in Frage gestellt, ob wir den Bischofssitz von Litomyšl als Burg bezeichnen können, wie es in der älteren Literatur oft der Fall ist. In diesem Teil der Studie wird auf der Grundlage einer skizzenhaften Komparation einzelner spezifischer Merkmale des untersuchten Sitzes und anderer zeitgenössischer befestigter Anlagen gearbeitet. Zugleich befasst sich der Autor mit der methodologischen Frage, wie der Begriff „Burg“ definiert werden kann. Die untersuchte Stätte wird nicht nur aus baulichem, sondern auch aus verwaltungstechnischem und rechtsgeschichtlichem Blickwinkel betrachtet, was zu ambivalenten

Ergebnissen führt. Dadurch wird deutlich, dass die Ausgangsfragen der Studie nicht beantwortet werden können, und dass der Bischofssitz in Litomyšl auf spezifische Weise zugleich Burg und Kloster war. Die Studie beschreibt und rekonstruiert in erster Linie einen heute erloschenen befestigten Komplex, in zweiter Linie ist sie ein polemischer Text, der typologische Definitionen anhand eines konkreten Beispiels in Frage stellt.